

ทฤษฎีทางสังคม ณ จุดสิ้นสุด แห่งประวัติศาสตร์: บทสำรวจพรมแดนทางทฤษฎี

นิธิ เอ็งจันงค์

ความนำ

แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมอาจเรียกได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ทั้งในแวดวงวิชาการด้านสังคมศาสตร์ และในแวดวงนโยบายสาธารณะ ในโลกวิชาการสังคมศาสตร์ และสาขาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เป็นที่น่าสังเกตว่าจำนวนวรรณกรรมที่กล่าวถึงทุนทางสังคมขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษที่ 1990 ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบระหว่างช่วงครึ่งทศวรรษแรกและครึ่งทศวรรษหลังของทศวรรษที่ 1990 วรรณกรรมด้านทุนทางสังคมมีจำนวนเพิ่มขึ้นถึง 10 เท่าตัว (Productivity Commission, 2003: 6) การที่แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมได้รับความนิยมน้อยมากนี้ ทำให้นักวิชาการบางคนถึงกับเปรียบเทียบว่าแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมในกระแสหลักที่จุดพลุขึ้นมาโดยศาสตราจารย์ Robert D.Putnam แห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด เปรียบได้กับแนวคิดเรื่อง "ทางเลือกที่สาม" ในทางการเมือง (Fine, 2001: 95)

ในแวดวงนโยบายสาธารณะเองก็ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดดังกล่าวอย่างมาก ในระดับระหว่างประเทศ องค์การระหว่างประเทศที่มีภารกิจเกี่ยวข้องกับประเด็นเรื่องเศรษฐกิจและการพัฒนา ต่างรับเอาแนวคิดดังกล่าวไปศึกษาวิเคราะห์ และจัดทำเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อเผยแพร่ และส่งออกไปยังประเทศต่างๆ ซึ่งหลายประเทศ ทั้งที่พัฒนาแล้วและกำลังพัฒนาได้รับเอาแนวคิดนี้ไปสานต่อและปรับใช้เป็นนโยบายสาธารณะแล้ว ดังจะเห็นได้จากการพยายามปรับแนวคิดเรื่องนี้มาใช้ของรัฐบาลออสเตรเลียที่มอบหมายให้คณะกรรมการพิจารณาว่าด้วยผลผลิตภาพไปทำการศึกษา และในกรณีของรัฐบาลอังกฤษที่ได้มอบหมายให้สำนักนวัตกรรมและการเพิ่มผลผลิต

(United Kingdom Performance and Innovation Unit) ไปทำการศึกษา (UKPIU, 2002) รวมไปถึงกรณีของประเทศไทยที่สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้กำหนดให้ทุนทางสังคมเป็นหนึ่งในสี่วาระแห่งชาติ

ในปัจจุบันทุนทางสังคมถูกมองจากหลายฝ่ายว่าเป็นแนวคิดแห่งความหวังในการเป็นทางออกของปัญหานานัปการ ทั้งปัญหาในระดับการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่ลดลง ปัญหาการด้อยพัฒนาเศรษฐกิจ ปัญหาอาชญากรรม และปัญหาสังคมอีกหลากหลายปัญหา ซึ่งทั้งฝ่ายเสรีนิยม และอนุรักษนิยม ต่างก็หันมาชื่นชมกับแนวคิดนี้ (Portes and Landolt, 1996) ข้อเท็จจริงดังกล่าวทำให้เป็นที่น่าสนใจว่า ทำไมแนวคิดหนึ่งซึ่งประกอบด้วยคำเพียงสองคำจากสองสาขาวิชาได้แก่ "ทุน" ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญในทางเศรษฐศาสตร์ และ "สังคม" ซึ่งเป็นแนวคิดศูนย์กลางในทางสังคมศาสตร์ จะสามารถวาดต่อจนทุกอย่างเข้ามาไว้ในแนวคิด (Fine, 2001: 124) และเป็นมรรควิธีให้กับปัญหาครอบจักรวาลดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีงานวิจัยเรื่องทุนทางสังคมจำนวนมากในโลกวิชาการตะวันตกในหลากหลายมิติ หลายสาขา แต่ดูเหมือนว่างานวิจัยจำนวนมากมายเหล่านั้นได้ละเลยหรือตั้งใจที่จะเพิกเฉยในมิติที่สำคัญประการหนึ่งในแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม นั่นคือมิติเชิงอำนาจ และการกระจายตัวที่ไม่เท่าเทียมกันของทุนทางสังคม

บทความชิ้นนี้ต้องการชี้ให้เห็นถึงมิติที่ถูกละเลยดังกล่าว และต้องการสร้างความชัดเจนให้กับพรมแดนแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมใหม่ โดยผู้เขียนจะเริ่มต้นจากการกล่าวถึงความ เป็นมา และเป็นไปของแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม จนกระทั่งสามารถสถาปนาแนวคิดให้เป็นที่ยอมรับได้จนถึงปัจจุบัน ในส่วนถัด

มา ผู้เขียนจะวิเคราะห์แนวคิดทุนทางสังคมซึ่งเป็นที่เข้าใจอย่างกว้างขวางกันในปัจจุบัน ทั้งทุนทางสังคมในแวดวงวิชาการสังคมวิทยา รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รวมไปถึงทุนทางสังคมที่ถูกนำไปประยุกต์ใช้ในแวดวงนโยบาย สาธารณะทั้งในองค์การระหว่างประเทศ และในรัฐบาลต่างๆ

ในส่วนที่สาม ผู้เขียนจะชี้ให้เห็นมิติที่ถูกกลืนในทุนทางสังคม นั่นคือมิติเรื่องอำนาจ และความไม่เท่าเทียม ในการนี้ผู้เขียนจะยกแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมของนักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสผู้วายชนม์ นั่นคือ Pierre Bourdieu ซึ่งเสนอการวิเคราะห์ทุนทางสังคมควบคู่กับทุนในลักษณะอื่นๆ ทั้งทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางเศรษฐกิจ

ในที่สุดท้าย ผู้เขียนจะวาดภาพรวมพรมแดนทางทฤษฎีทุนทางสังคมทั้งหมด โดยในตอนนี้จะเริ่มต้นจากการวิเคราะห์แนวคิดทุนทางสังคมควบคู่กับบริบทการก่อกำเนิด นั่นคือ ในช่วงสงครามเย็นกำลังจะยุติ และช่วงหลังสงครามเย็น โดยจะชี้ว่าแนวคิดดังกล่าวเป็นความพยายามสานต่อหรือสร้างความหวังใหม่ให้กับโลกในยุค "สิ้นสุดแห่งประวัติศาสตร์" ในท้ายที่สุด ผู้เขียนจะวาดพรมแดนทางทฤษฎีทุนทางสังคมขึ้นมาใหม่ ให้ครอบคลุมแนวคิดทุนทางสังคมแบบ Bourdieu นอกเหนือจากแนวคิดทุนทางสังคมแบบพัตนัมเมียน หรือทุนทางสังคมตามแนวทางของธนาคารโลก

ทุนทางสังคม: ความเป็นมา และเป็นไป

แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมที่ได้รับความนิยมอย่างมากในช่วง 1-2 ทศวรรษที่ผ่านมา จริงๆ แล้วได้รับการกล่าวถึงครั้งแรกในปี ค.ศ. 1916 โดย L. Judson Hanifan นักการศึกษาและนักปฏิรูปทางสังคมหัวก้าวหน้าชาวอเมริกัน Hanifan ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของทุนทางสังคมต่อการฟื้นฟู

ชุมชน และการพัฒนาประชาธิปไตย โดยให้ความหมายของทุนทางสังคมว่า "...ชีวิตที่มีความเป็นมิตร เห็นอกเห็นใจ ประารถนาดี และมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มปัจเจกชน และครอบครัวที่รวมกันเป็นหน่วยทางสังคม...ซึ่งสร้างความพึงพอใจในทางสังคม และยังอาจใช้เพื่อพัฒนาเงื่อนไขการดำรงชีวิตในชุมชนทั้งหมดอีกด้วย" (cited in Putnam, 2002: 4) หลังจากงานของ Hanifan Robert Putnam ซึ่งว่ามีการกล่าวถึงและให้นิยามกับ "ทุนทางสังคม" อีกอย่างน้อย 6 ครั้ง ซึ่งรวมไปถึงงานของ Bourdieu นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส และ James S. Coleman นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน ในช่วงทศวรรษที่ 1980 อีกด้วย (cited in Putnam, 2002: 5)

งานที่เกี่ยวกับทุนทางสังคมของ Hanifan และงานในช่วงก่อนทศวรรษที่ 1980 ซึ่งล้วนแล้วแต่อยู่ในฝั่งทวีปอเมริกาเหนือ สะท้อนให้เห็นถึงบริบทของทุนทางสังคมในสังคมแบบอุตสาหกรรม ที่คนในสังคมเป็นปัจเจกชนเป็นแรงงานอิสระ มีการย้ายถิ่นฐานของคนเข้ามาทำงานในเขตเมือง ดังนั้นงานในช่วงนี้จึงสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการที่ปัจเจกชนจะต้องรวมตัวกันทั้งในชุมชน และผ่านการเป็นสมาชิกองค์กรสมาคมต่างๆ ทั้งเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานทางสังคมของปัจเจกชนเอง และเพื่อใช้ทุนทางสังคมเพื่อตอบสนองความต้องการของกลุ่มหรือองค์กรของตน

งานด้านทุนทางสังคมในช่วงนี้แสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องในแนวคิดที่สะท้อนในงานของ Alexis de Tocqueville "Democracy in America Vol. I and II." (1835-1840) ในงานดังกล่าวซึ่งว่าการรวมกลุ่มเป็นองค์กรสมาคมเป็นสิ่งสำคัญในระบบประชาธิปไตย เนื่องจากในสังคมแบบประชาธิปไตยที่ประชาชนถูกปลดปล่อยจากพันธะของศักดินาที่ยึดโยงและกำหนดสถานะของคนอย่างชัดเจน และทำให้คนกลายเป็นปัจเจกชนที่มีความเห็นแก่ตัว การ

รวมกลุ่มนอกจากจะเป็นทางเลือกให้กับปัจเจกชนที่หลุดออกจากพันธะระบบสังคมแบบเดิมแล้ว ยังเป็นกลไกช่วยให้ปัจเจกชนเรียนรู้ที่จะเสียสละผลประโยชน์ส่วนตัวเพื่อส่วนรวม ทั้งยังเป็นโรงเรียนประชาธิปไตยช่วยพัฒนาทักษะทางความคิด และหล่อหลอมทักษะทางสังคมให้กับสมาชิกในกลุ่มองค์กร นอกจากนี้องค์กรสมาคมยังช่วยเพิ่มศักยภาพ และลดทอนอำนาจเชิงศีลธรรมของเสียงส่วนใหญ่ และเพื่อให้เกิดการแข่งขันทางด้านความคิดอีกด้วย (De Tocqueville, 1946)

บริบทการเกิดขึ้นขององค์กรอาสาสมัครในอเมริกาในช่วงต้นตามการสังเกตของ de Tocqueville ดูจะสอดคล้องกับสถานการณ์ทางสองแพร่งของความร่วมมือ (dilemma of collective action) ที่พัฒนามิได้แสดงไว้ใน "Making Democracy Work" โดย Putnam ได้ยกสถานการณ์ที่ David Hume เคยยกไว้ว่า "ถ้าชาวนาช่วยกันออกแรงเก็บเกี่ยวข้าวโพดวันนี้ เพื่อแลกเปลี่ยนกับความช่วยเหลือในวันหน้าก็จะเป็นการดีต่อทั้งสองฝ่าย แต่หากชาวนาคนแรกปฏิเสธ ก็ย่อมจะเป็นผลร้ายต่อทั้งสองฝ่าย เนื่องจากข้าวโพดอาจเสียหายเนื่องจากไม่สามารถเก็บเกี่ยวได้ทันด้วยตัวคนเดียว" (Putnam et al., 1993: 163)

สถานการณ์ดังกล่าวต่อมาได้รับการขยายความและยกเหตุการณ์สมมติโดยนักทฤษฎีเกมไว้หลายลักษณะ เช่น "โศกนาฏกรรมในเรื่องทรัพยากรส่วนรวม" (tragedy of commons) และทางสองแพร่งของนักโทษ (prisoner's dilemma) เป็นต้น ซึ่งในแต่ละลักษณะ ปัญหาสำคัญของสถานการณ์ก็คือ "ผู้ฉกฉวยประโยชน์จากการที่ผู้อื่นยอมร่วมมือหรือเสียสละ" (free riders) ทั้งนี้ สมมติฐานเบื้องต้นของลักษณะการตั้งโจทย์สถานการณ์ก็คือ ปัจเจกชนแต่ละคนเป็นผู้ที่ตัดสินใจบนฐานของควมมีเหตุมีผล

แนวทางในการแก้ปัญหาดังกล่าว คือ ประการแรก การแสวงหาศูนย์อำนาจกลางคอยบังคับและดูแลไม่ให้เกิดการฉกฉวยประโยชน์จากการไม่ร่วมมือ โดยที่ตัวแสดงแต่ละคนต้องยอมสละอำนาจให้กับศูนย์อำนาจดังกล่าว แนวคิดนี้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง Leviathan แบบฮอบส์เซียน (Hobbesian) ประการที่สองคือการจัดตั้งสถาบันขึ้นมาทำหน้าที่กำกับดูแลพฤติกรรมของสมาชิกที่ไม่ยอมร่วมมือและฉกฉวยโอกาส การสร้างสถาบันขึ้นมาทำให้รูปแบบของเกมเปลี่ยนไป เนื่องจากสถาบันมีความคงทนหรือถาวรในระดับหนึ่ง ซึ่งทำให้การเล่นเกมนั้นจะไม่จบในครั้งเดียว แต่จะเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า (repeated games) ดังนั้นต้นทุนของการไม่ยอมร่วมมือจะสูงกว่าต้นทุนของการที่ยอมร่วมมือ ในแง่เงินทุนทางสังคมจะเข้ามามีบทบาทในการสร้างความเชื่อมั่นระหว่างสมาชิกในกลุ่ม และช่วยลดต้นทุนการทำธุรกรรม (transaction cost) จากการที่ต้องคอยติดตามตรวจสอบการฉกฉวยโอกาสอีกด้วย (Putnam et.al, 1993: 164-167)

องค์กรอาสาสมัครแบบอเมริกันเปรียบเสมือนสถาบันที่สร้างขึ้นมาเพื่อยึดโยงปัจเจกชนที่หลุดจากพันธะโครงสร้างทางสังคมดั้งเดิมแบบศักดินา และเป็นการเปิดพื้นที่สำหรับการร่วมมือ และลดความเห็นแก่ตัวของปัจเจกชน โดยองค์กรอาสาสมัครก่อตัวขึ้นในรูปแบบขององค์กรที่มีความเป็นทางการในระดับหนึ่ง ดังที่ Theda Skocpol วิเคราะห์ไว้ว่าองค์กรอาสาสมัครในช่วงแรกของอเมริกามีการจัดรูปองค์กรคล้ายกับรัฐบาลสหรัฐฯ กล่าวคือ มีธรรมนูญขององค์กร มีการจัดการเลือกตั้งในองค์กร และมีการแบ่งระดับเป็นองค์กรระดับท้องถิ่น ระดับมลรัฐ และระดับชาติ (Skocpol, 2002: 117)

งานที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการเป็นสมาชิกองค์กรสมาคมในบริบทของรัฐศาสตร์แบบอเมริกันยังได้รับการขยายความโดย

เชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมการเมืองในงานของ Almond and Verba (1965) งานดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าสถาบันที่เปิดโอกาสให้ปัจเจกชนมีส่วนร่วมและเป็นตัวกลางระหว่างปัจเจกชนกับรัฐถือเป็นโครงสร้างพื้นฐานทางประชาธิปไตยที่สำคัญ (Almond and Verba, 1965: Chap. X) ทั้งยังเน้นย้ำให้เห็นถึงบทบาทสำคัญขององค์กรอาสาสมัครที่มีต่อวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย และเป็นพื้นฐานของการเมืองแบบพหุนิยม (Almond and Verba, 1965: 265)

การร้อยเรียงความคิดเชื่อมโยงให้เห็นถึงสหสัมพันธ์ระหว่างบทบาทขององค์กรสมาคม โดยเฉพาะองค์กรอาสาสมัครที่มีต่อเสถียรภาพและความมั่นคงของระบบประชาธิปไตย หรือบูรณภาพของสังคมนับได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ทางแนวคิดเฉพาะตัวตามบริบทการเมืองแบบอเมริกันซึ่งสืบเนื่องมานับตั้งแต่งานของ de Tocqueville เรื่อยลงมาถึงงานทุนทางสังคมในช่วงแรกๆ งานทางด้านวัฒนธรรมทางการเมือง แนวคิดเรื่องระบบการเมืองแบบพหุนิยม และได้รับการเน้นย้ำอีกครั้งในแนวคิดทุนทางสังคมแบบพัฒนาเมียน (Siisainen, 2000: 5) ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นแนวความคิดที่เป็นกระแสน้ำหลักของงานด้านทุนทางสังคม

การสืบทอดมรดกทางความคิดซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะจากรุ่นสู่รุ่นในแก่นใหญ่ใจความของแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมตามแบบอเมริกัน สะท้อนให้เห็นถึงนัยสำคัญประการหนึ่งของแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม ซึ่งพัฒนามันได้เรียกว่า "การขึ้นอยู่กับเส้นทางที่แตกต่างกัน" (path dependence) (Putnam, 1993: 179) Putnam ได้ใช้แนวคิดนี้ในงานชิ้นแรกๆ ที่เกี่ยวกับทุนทางสังคมของเขา เพื่อที่จะชี้ให้เห็นว่าเส้นทางทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกันของแต่ละสังคมจะส่งผลถึงการสั่งสมทุนทางสังคมที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ดังในกรณีของ

อิตาลี ที่เขตทางเหนือและเขตทางใต้เลือกเส้นทางในการแก้ปัญหาทางสองแพร่งของการร่วมมือ (dilemma of collective action) ที่แตกต่างกันตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 10 โดยทางเหนือเลือกเส้นทางของการร่วมมือผ่านสหกรณ์สหภาพกิลด์ เป็นอาทิ ในขณะที่ภูมิภาคทางใต้กลับเลือกแนวทางแบบฮอบส์บิเยน นั่นคือมีศูนย์กลางจากคอกำกับดูแลสังคม ผลลัพธ์ที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันคือ ในอิตาลีเหนือประชากรจะมีความสำนึกในความเป็นพลเมือง รู้จักร่วมมือกัน มีระดับทุนทางสังคมที่สูง และมีประชาธิปไตยที่เข้มแข็ง ในขณะที่อิตาลีใต้ประชากรมีสำนึกในความเป็นพลเมือง ระดับการร่วมมือระหว่างกัน และทุนทางสังคมที่ค่อนข้างต่ำ (Putnam, 1993: 181-183)

บริบทหรือเส้นทางที่แตกต่างกันยังแสดงให้เห็นได้จากลักษณะของทุนทางสังคมในยุโรป ที่แตกต่างจากในอเมริกาอย่างมีนัยสำคัญ Siisiainen ชี้ให้เห็นถึงการก่อตัวของทุนทางสังคมในฟินแลนด์ผ่านองค์กรอาสาสมัคร ที่เมื่อเริ่มต้นในศตวรรษที่ 18 เป็นองค์กรของชนชั้นสูง หลังจากนั้นในบางช่วงกลายเป็นองค์กรเอียงซ้าย และในบางช่วงเป็นองค์กรที่เอียงขวา ในบางยุคองค์กรอาสาสมัครในฟินแลนด์เป็นองค์กรเคลื่อนไหวของนักวิชาการ และในบางคราวกลายเป็นองค์กรเคลื่อนไหวของสหภาพแรงงาน จนในปัจจุบันองค์กรอาสาสมัครได้พัฒนากลายเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ที่ทำการเคลื่อนไหวในประเด็นเฉพาะ เช่น สิ่งแวดล้อม สิทธิสตรี สิทธิของเพศที่สาม เป็นต้น (Siisiainen, 1999: 121-123; นิธิ, 2546: 196-197)

ในทำนองเดียวกัน Torcal and Montero วิเคราะห์การก่อตัวของทุนทางสังคมในสเปน ซึ่งทั้งสองมองว่าพัฒนาการของทุนทางสังคมในสเปนเป็นไปอย่างไม่ต่อเนื่อง อันเนื่องมาจากระบบการปกครองที่เปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมาหลายครั้ง และแม้ว่าสเปนจะเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็น

ระบอบประชาธิปไตยแล้วหลายทศวรรษ แต่ระดับทุนทางสังคมซึ่งวัดจากการมีส่วนร่วมในองค์กรสมาคมประเภทต่างๆ และระดับความเชื่อมั่นยังคงค่อนข้างต่ำโดยเปรียบเทียบกับสังคมอื่นๆ (Torcal and Montero, 1999)

งานที่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมกระแสหลักในระยะหลังได้สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของทุนทางสังคมอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมจากสังคมยุคอุตสาหกรรมไปสู่สังคมที่ Daniel Bell เรียกว่า "สังคมยุคหลังอุตสาหกรรม" (postindustrial societies) คุณลักษณะสำคัญของการเปลี่ยนแปลงก็คือ 1) การเปลี่ยนแปลงจากอุตสาหกรรมการผลิตไปสู่ภาคบริการ 2) การเกิดกลุ่มผู้เชี่ยวชาญแทนที่กลุ่มผู้ใช้แรงงาน 3) การเปลี่ยนแปลงในวิธีการเคลื่อนลำดับชั้นทางสังคม 4) การมุ่งเน้นทุนมนุษย์ และทุนทางสังคมจากเดิมที่เคยมุ่งเน้นทุนทางการเงิน 5) การเข้ามาแทนที่เทคโนโลยีที่เป็นเครื่องจักร ด้วยเทคโนโลยีทางปัญญา 6) การเปลี่ยนแปลงจากโครงสร้างพื้นฐานที่เน้นระบบขนส่งเป็นระบบการติดต่อสื่อสาร และ 7) ทฤษฎีว่าด้วยมูลค่าซึ่งอยู่บนฐานของความรู้ ไม่ได้อยู่บนฐานของแรงงาน (Bell, 1999: v-vii)

ผลจากการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ในทางเศรษฐกิจและสังคมนำไปสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนที่ลดลงในองค์กรสมาคมแบบดั้งเดิม เช่น องค์กรอาสาสมัคร องค์กรศาสนา สมาคมครูผู้ปกครอง สหภาพแรงงาน สมาคมธุรกิจ ฯลฯ พร้อมทั้งการเกิดขึ้นขององค์กรสมาคมรูปแบบใหม่ที่มีลักษณะแตกต่างออกไปจากเดิม ทั้งที่มาของเงินสนับสนุนสมาชิก และลักษณะกิจกรรมขององค์กร ตัวอย่างขององค์กรรูปแบบใหม่ เช่น ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ที่มุ่งเน้นในประเด็นเฉพาะ เช่น สิ่งแวดล้อม สิทธิสตรี สิทธิของเพศที่สาม เป็นต้น

ภายใต้ความเห็นพ้องของวรรณกรรมในด้านทุนทางสังคมที่ชี้ให้เห็นถึงแนวโน้มที่ขัดกันสองอย่าง ได้แก่ การเกิดขึ้นขององค์กรสมาคมรูปแบบใหม่และการมีส่วนร่วมในองค์กรสมาคมแบบเดิมที่ลดลง นักวิชาการแต่ละคนได้วิเคราะห์แนวโน้มดังกล่าวต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ Putnam ชี้ว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นถึง "การเสื่อมลงของทุนทางสังคม" (social decapitalization) ที่ส่งผลทำให้คนอเมริกันมีความเชื่อมั่น (trust) ในสถาบันและผู้อื่นลดลง ซึ่งความเชื่อมั่นถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของทุนทางสังคม (Putnam, 1995; van Deth et.al., 1999; Skocpol, 2004) ในขณะที่ Skocpol ได้ชี้ให้เห็นถึงปรากฏการณ์นี้เช่นเดียวกัน แต่เธอเน้นย้ำว่าต้องรอดูต่อไปว่าภายใต้สภาวะการณ์ที่องค์กรแบบดั้งเดิมมีจำนวนและบทบาทลดลง องค์กรแบบใหม่จะสามารถเข้ามารักษารหัสหรือฟื้นฟูประชาธิปไตยของอเมริกาได้หรือไม่ (Skocpol, 2002: 136)

Maloney แย้งข้อเสนองานของ Putnam โดยให้เหตุผลพร้อมยกกรณีตัวอย่างในอังกฤษที่แสดงให้เห็นว่า ผู้ที่เป็นสมาชิกในองค์กรแบบใหม่เป็นผู้ที่มีความตื่นตัวทางการเมืองอย่างมาก ทั้งยังชี้ว่าองค์กรแบบใหม่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านซึ่งองค์กรแบบเดิมไม่สามารถเป็นทางเลือกและเป็นตัวแทนให้กับประชาชนเพื่อแสดงความคิดเห็นในประเด็นเฉพาะด้าน เช่น สิ่งแวดล้อม หรือสิทธิของเพศที่สามได้ ซึ่งหากมองในแง่นี้การเกิดขึ้นขององค์กรแบบใหม่เป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาธิปไตย (Maloney, 1999: 114-119)

ที่ได้กล่าวไปทั้งหมดข้างต้นเป็นพัฒนาการของงานด้านทุนทางสังคมในปริมนทลทางการเมือง ในทศวรรษที่ผ่านมางานด้านทุนทางสังคมยังได้รับความสนใจอย่างมากในปริมนทลทางเศรษฐกิจ และเป็นที่มาของการเสนอ

แนวคิดใหม่ด้านนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจขององค์การระหว่างประเทศ และหน่วยงานในประเทศต่างๆ ที่มีหน้าที่วิเคราะห์ วิจัย และกำหนดนโยบาย สาธารณะในด้านนี้

การนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาประยุกต์ใช้ในทางเศรษฐกิจ เกิดขึ้นจากความต้องการที่จะขยายระดับการวิเคราะห์ที่แต่เดิมหน่วยในการ วิเคราะห์พื้นฐานในทางเศรษฐศาสตร์คือ ปัจเจกชนให้ครอบคลุมถึงกลุ่มคน หรือสังคม และจากเดิมที่ตลาดเป็นตัวกำหนดที่สำคัญในการตัดสินใจทาง เศรษฐกิจ การวิเคราะห์ในแนวทุนทางสังคมได้ให้ความสำคัญกับจารีต วัฒนธรรม สถาบัน และค่านิยมในสังคมในฐานะของปัจจัยกำหนดการ กระจายและจัดสรรทรัพยากรทางเศรษฐกิจที่สำคัญอีกประการหนึ่ง

อันที่จริงแล้วแนวคิดที่ว่าระบบเศรษฐกิจถูกฝังรากอยู่ในความสัมพันธ์ ทางสังคม หรือแนวคิดที่ว่าตลาดไม่ได้เป็นเพียงแค่อกลไกทางเศรษฐกิจ แต่ยังเป็น สถาบันสังคม ได้ปรากฏในงานทางวิชาการที่คาบเกี่ยวกันระหว่าง เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา (Slater and Tonkiss, 2001: 93) ในชีวิตทางสังคมมีหลายกรณี que แสดงให้เห็นว่าการจัดสรรทรัพยากรทาง เศรษฐกิจอาจไม่ได้เกิดขึ้นด้วยกลไกทางเศรษฐกิจ แต่เกิดด้วยกลไกทางสังคม เช่น การกระทำในลักษณะต่างตอบแทนในกลุ่มเพื่อน การแลกเปลี่ยน ของขวัญ เป็นต้น ปฏิสัมพันธ์ในลักษณะนี้มีลักษณะของการแลกเปลี่ยนที่เป็น การทั่วไป (generalized exchange) ซึ่งนักวิชาการด้านทุนทางสังคมถือว่าเป็น องค์ประกอบหรือคุณลักษณะสำคัญของทุนทางสังคม

การที่แวดวงวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์การพัฒนา และในทาง นโยบายสาธารณะให้ความสนใจกับแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมอาจกล่าวได้ว่าเป็น "จุดหันเห (ทุน) ของสังคม" [social (capital) turn] ในงานที่เสนอต่อ

กองทุนการเงินระหว่างประเทศ Francis Fukuyama (1999) ได้ชี้ว่าทุนทางสังคมกลายเป็นสิ่งจำเป็น และเป็นสาระสำคัญของการปฏิรูปทางเศรษฐกิจในยุคที่สอง (second generation economic reform)

Woolcock ได้ชี้ว่าวาทกรรมด้านการพัฒนาได้เปลี่ยนจากการเผชิญหน้าทางอุดมการณ์ทางการเมืองระหว่างแนวคิดเศรษฐกิจแบบตลาดและเศรษฐกิจที่วางแผนจากส่วนกลาง กลายเป็นแนวคิดการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับมิติเชิงสถาบันและสังคมมากขึ้นในยุคทศวรรษที่ 1990 (Woolcock, 2001) Fukuyama ได้ขยายความเพิ่มเติมในประเด็นนี้ว่า แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมปรากฏขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 1990 หลังจากแนวการพัฒนาตาม "ฉันทามติวอชิงตัน" (Washington consensus) ที่พยายามแยกรัฐออกจากเศรษฐกิจผ่านทางแนวนโยบายต่างๆ เช่น การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ (privatization) การลดกฎเกณฑ์ (deregulation) และเปิดกว้างทางเศรษฐกิจ (liberalization) ไม่เพียงพอต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (Fukuyama, 2002: 24-25)

Fukuyama ชี้ต่อไปว่า การใช้นโยบายเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวเป็นสิ่งที่ไม่เพียงพอที่จะพัฒนาประเทศ หากแต่ต้องอาศัยชุดของสถาบัน เช่น หลักนิติธรรม หรือระบบกฎหมาย ซึ่งล้วนแล้วแต่ต้องอาศัยทุนทางสังคมทั้งสิ้น (Fukuyama, 2002: 25) Bourdieu ได้วิเคราะห์ต่อไปจากนั้น โดยชี้ว่า นโยบายเศรษฐกิจตามหลักเสรีนิยมใหม่ที่องค์การระหว่างประเทศ เช่น กองทุนการเงินระหว่างประเทศ ธนาคารโลก พยายามสนับสนุนให้ประเทศตลาดเกิดใหม่ และประเทศกำลังพัฒนานำไปประยุกต์ใช้ ในท้ายที่สุดจะบ่อนทำลายความปรองดองในสังคม และทุนทางสังคม (Bourdieu, 2000)

ปัญหาเรื่องแนวคิดการพัฒนาที่เกิดขึ้นในช่วงต้นทศวรรษที่ 1990 สืบเนื่องมายังปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจในช่วงปลายทศวรรษที่ 1990 ได้เปิดช่องให้แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมได้เข้ามาในวาทกรรมการพัฒนา จากการศึกษาเปรียบเทียบถึงความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศต่างๆ ของ Fukuyama ซึ่งว่า เนื่องจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่ได้เกิดจากตัวปัจเจกชน แต่เกิดจากการร่วมกันทำงานของปัจเจกชนในการทำงานในองค์กร ดังนั้นทุนทางสังคม ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรที่สนับสนุนทำให้คนมีความไว้วางใจและมีความเชื่อมั่น (trust) ในผู้อื่น จะช่วยลดต้นทุนการทำธุรกรรมในทางเศรษฐกิจ เช่น ต้นทุนในการเจรจาต่อรอง การบังคับใช้ข้อตกลง ฯลฯ (Fukuyama, 1995: 90-91) ดังนั้นในสังคมที่มีระดับความไว้วางใจ และทุนทางสังคมสูง เช่น ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา และเยอรมัน มักประสบความสำเร็จด้านการพัฒนาเศรษฐกิจมากกว่าประเทศที่มีระดับทุนทางสังคมต่ำ เช่น จีน รัสเซีย และอิตาลี เป็นต้น (Fukuyama, 1995: 92-94)

ทุนทางสังคมที่ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในด้านการพัฒนาทางเศรษฐกิจมีองค์ประกอบสำคัญคือ ความเชื่อมั่นหรือความไว้วางใจ (trust) ซึ่งลักษณะของความเชื่อมั่นที่จะส่งผลในทางบวกต่อการพัฒนาเศรษฐกิจมีหลายลักษณะ อาทิ ความเชื่อมั่นในความเป็นมืออาชีพ (professional) ซึ่งมักจะเกี่ยวข้องกับสถาบันการศึกษา สถาบันวิชาชีพที่พัฒนามาตรฐานในการปฏิบัติงานของผู้ประกอบวิชาชีพในแต่ละแขนง และช่วยลดต้นทุนการทำธุรกรรมจากการตรวจสอบการทำงาน (Fukuyama, 1999) นอกจากความเชื่อมั่นในความเป็นมืออาชีพที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจแล้ว ความเชื่อมั่นที่ขยายออกสู่สังคมโดยรวม ไม่จำกัดต่อกลุ่มที่เป็นสมาชิกอยู่เท่านั้น ยังเป็นตัวชี้วัดที่สำคัญของระดับการพัฒนาทางเศรษฐกิจอีกด้วย

นักวิชาการด้านทุนทางสังคมส่วนหนึ่งให้ความสำคัญในการศึกษา ปัจจัยเรื่องความเชื่อมั่นที่มีขอบเขตขยายไปสู่สังคมโดยรวม และพยายามชี้ให้เห็นถึงสหสัมพันธ์กับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ความเสรีของเศรษฐกิจ และการเชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจโลก รวมไปถึงการพัฒนาไปสู่ระบบเศรษฐกิจ บนฐานความรู้ ตัวอย่างของนักวิชาการที่มุ่งเน้นศึกษาเรื่องความเชื่อมั่นก็คือ Uslaner ซึ่งชี้ว่าประเทศที่มีความเชื่อมั่นในระดับที่สูงมักจะมีระบบเศรษฐกิจ แบบเปิด มีระดับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่สูง รัฐบาลมีประสิทธิภาพ และมีการคอร์รัปชันค่อนข้างน้อย¹¹

แนวคิดเรื่องบทบาทของทุนทางสังคมที่มีต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ได้รับการขานรับเป็นอย่างดีจากองค์การระหว่างประเทศ และหน่วยงานด้าน นโยบายสาธารณะในประเทศต่างๆ กองทุนการเงินระหว่างประเทศ และ ธนาคารโลก เป็นองค์การระหว่างประเทศแรกๆ ที่ริเริ่มนำเอาแนวคิดทุนทาง สังคมมาเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องการพัฒนา และการปฏิรูปเศรษฐกิจ วาระ หลักของกองทุนการเงินระหว่างประเทศในการพูดถึงเรื่องทุนทางสังคมคือ การ เพิ่มเติมมิติทางสังคม และสถาบันเข้าไปในเรื่องการพัฒนา นอกเหนือจากเรื่อง นโยบายเศรษฐกิจ การเงิน หรือการเปิดเสรีทางการค้า

ในขณะที่วาระหลักของธนาคารโลกคือ การนำเสนอแนวทาง แก้ปัญหาความยากจน โดยอาศัยทุนทางสังคม ซึ่งเปรียบเสมือนเครือข่าย รองรับทางสังคม (social safety net) พื้นฐาน ที่คอยโอบอุ้มคนจนในยาม วิกฤตหรือเมื่อมีความจำเป็น ธนาคารโลกจะมุ่งเน้นศึกษาลักษณะ และ บทบาทของทุนทางสังคมในประเทศด้อยพัฒนา หรือประเทศกำลังพัฒนาเป็น พิเศษ ในทางกลับกันองค์การด้านความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา (OECD) ให้ความสำคัญกับแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของระดับทุนทางสังคม

ในกลุ่มประเทศสมาชิกและพยายามแสวงหาแนวนโยบายในการใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมในการพัฒนาประเทศ โดยมองทุนทางสังคมควบคู่ไปกับทุนมนุษย์ⁱⁱ

จากการวาดภาพพรมแดนทางทฤษฎีด้านทุนทางสังคม เราจะเห็นได้ว่าวรรณกรรมทุนทางสังคมอาจสามารถจำแนกได้เป็นสองลักษณะ ได้แก่ งานทุนทางสังคมที่เชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องการสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาธิปไตย ซึ่งเกี่ยวข้องกับจำนวน ขนาด และบทบาทขององค์กรสมาคมต่างๆ โดยเฉพาะองค์กรอาสาสมัคร และงานที่เชื่อมโยงระหว่างแนวคิดทุนทางสังคมกับการพัฒนาเศรษฐกิจ และการแก้ปัญหาความยากจน

ในงานทั้งสองลักษณะ นักทฤษฎี และนักวิจัยทุนทางสังคมมักพยายามวัดระดับทุนทางสังคมในเชิงปริมาณเพื่อชี้ให้เห็นถึงสหสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมกับปัจจัยต่างๆ เช่น การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ระดับการมีส่วนร่วมทางการเมือง ความยากจน ฯลฯ โดยตัวแทน (proxy) ที่นักวิจัยใช้แทนทุนทางสังคมในการพยายามวัดระดับทุนทางสังคมส่วนมากได้แก่ ความเชื่อมั่น (trust) การมองโลกในแง่ดี จำนวนองค์กรอาสาสมัคร และจำนวนสมาชิก เป็นต้น นอกจากนี้ นักวิชาการด้านทุนทางสังคมส่วนมากยังนิยมตั้งคำถามในการวิจัยเพื่อหาเหตุและปัจจัยของการเพิ่มหรือลดลงของระดับทุนทางสังคม

นักวิชาการหลายคนได้ตั้งคำถามกับความน่าเชื่อถือและความเป็นไปได้ของการวัดระดับทุนทางสังคม Fukuyama ซึ่งว่าการวัดทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ไม่ได้ และที่ผ่านมามีความพยายามที่จะวัดระดับทุนทางสังคมก็ล้วนแล้วแต่เป็นการวัดตัวแทนของทุนทางสังคมเท่านั้น (Fukuyama, 1999) ปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งในงานวิจัยทุนทางสังคมกระแสหลักนอกจาก

ปัญหาเรื่องการวัด ก็คือการสับสนระหว่างตัวแปรเหตุ และตัวแปรที่เป็นผล (Fine, 2001: 102) เช่น งานวิจัยที่พยายามหาความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมกับปัญหาอาชญากรรม ซึ่งนักวิจัยมักพยายามวิเคราะห์ในด้านเดียวว่า หากระดับทุนทางสังคมมีสูง ปัญหาอาชญากรรมจะลดลง โดยที่ละเลยปัจจัยอื่นๆ ที่อาจส่งผลกระทบต่อปัญหาอาชญากรรม และ/หรือระดับทุนทางสังคม เช่น บริบททางประวัติศาสตร์ของสังคมนั้นๆ หรือปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจในสังคม ซึ่งล้วนแล้วแต่สามารถส่งอิทธิพลต่อตัวแปรทั้งสองได้ทั้งสิ้น

ปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งในเรื่องการพยายามหาความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมก็คือ การมองสหสัมพันธ์แต่เพียงด้านเดียว ละเลยความเป็นไปได้ที่ตัวแปรที่ผู้วิจัยตั้งสมมติฐานว่าเป็น "ผล" อาจจะเป็น "เหตุ" ดังเช่นที่ Sides (1999) พยายามชี้ให้เห็นว่าจริงๆ แล้ว ประชาธิปไตยและทุนทางสังคมอาจเป็นเหตุและผลซึ่งกันและกัน นั่นก็คือ ประชาธิปไตยที่เข้มแข็งอาจส่งผลกระทบต่อระดับทุนทางสังคมที่สูง และระดับทุนทางสังคมที่สูงอาจส่งผลทำให้ประชาธิปไตยเข้มแข็ง ไม่ใช่ดังที่นักวิชาการด้านทุนทางสังคมเข้าใจเป็นการทั่วไปว่า ระดับทุนทางสังคมที่สูงจะส่งผลต่อความเข้มแข็งของประชาธิปไตย เพียงด้านเดียว

อนึ่ง นอกจากปัญหาที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น ข้อจำกัดสำคัญอีกประการหนึ่งของวรรณกรรมทุนทางสังคมกระแสหลัก โดยเฉพาะทุนทางสังคมแบบพัฒน์เมียนก็คือการละเลยมิติทางการเมืองในการวิเคราะห์ทุนทางสังคม Siisaiainen (2000: 22-23) ชี้ว่าแนวการวิเคราะห์ทุนทางสังคมแบบ Putnam เป็นสังคมวิทยาแบบบูรณาการ (Sociology of integration) ซึ่งสืบทอดตามแนวทางของ de Tocqueville ที่มององค์กรอสาสมัครหรือประชาสังคมว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับการสร้างบูรณาการในสังคมแบบประชาธิปไตย ปัญหา

สำคัญสำหรับแนวการวิเคราะห์แบบนี้ก็คือ การละเอียดที่จะพูดถึงความขัดแย้งในสังคม และมีมติเชิงความสัมพันธ์ทางอำนาจทั้งในองค์กรและนอกองค์กร

แม้ว่างานทางด้านทุนทางสังคมกระแสหลักจะค่อนข้างเผชิญกับปัญหาในเรื่องวิธีการวัดในเชิงปริมาณ และการสับสนระหว่างการศึกษาสัมพันธ์ และตัวแปรต่างๆ ของทุนทางสังคม แต่ก็มีข้อสรุปหลายประการที่นักทฤษฎีด้านทุนทางสังคมมีความเห็นตรงกัน นั่นคือ แนวคิดที่ว่า "ทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับบริบทหรือเส้นทางที่แตกต่างกัน (path dependence)" แต่ละสังคมจะมีพัฒนาการของทุนทางสังคม และลักษณะการใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมที่แตกต่างกัน และแนวคิดที่ว่า "การเปลี่ยนแปลงของบริบทสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของระดับโครงสร้าง และการใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคม" ดังในกรณีที่นักวิชาการด้านทุนทางสังคมพยายามวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงจากสังคมอุตสาหกรรมเป็นสังคมหลังอุตสาหกรรมที่มีต่อระดับของทุนทางสังคม

ทุนทางสังคม ฤาสังคมของคนมีทุน: ด้านที่ถูกลิ้มของทุนทางสังคม

ดังที่ได้กล่าวไปบ้างแล้วข้างต้นว่าวรรณกรรมทุนทางสังคมส่วนมากมองทุนทางสังคมแต่เพียงว่าเป็นแนวคิดที่จะนำมาสูอนาคตที่ดีกว่า ไม่ว่าจะเป็นการแก้ปัญหาการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่ลดลง ปัญหาความยากจน ปัญหาอาชญากรรม ฯลฯ สิ่งที่ขาดหายไปในการกล่าวถึงทุนทางสังคมในงานส่วนมากคือ มติของอำนาจ ซึ่งทำให้แม้ว่าคนบางกลุ่มจะมีทุนทางสังคมค่อนข้างหนาแน่น แต่กลับไม่สามารถใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมที่มีอยู่ได้ ในส่วนนี้ผู้เขียนจะพยายามฉายภาพที่ถูกหลงลืมไปนี้ โดยการรื้อฟื้นแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมของนักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสผู้มีชื่อว่า Pierre Bourdieu

ในงานที่มีชื่อว่า *The Forms of Capital* Bourdieu (1983) ได้จำแนกทุนออกเป็นสามประเภทได้แก่ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางสังคม โดย Bourdieu ได้นิยามทุนทางสังคมไว้ว่า "ส่วนทั้งหมดทั้งที่มีอยู่ในปัจจุบัน และที่มีศักยภาพที่จะแสดงตัวหรือใช้ประโยชน์ได้ในอนาคต มีความเชื่อมโยงกับเครือข่ายในความสัมพันธ์ที่เป็นทางการไม่ว่าจะมากหรือน้อยของการรู้จัก และความคุ้นเคยระหว่างสมาชิกในกลุ่ม" คำว่า "ทุน" ตามนิยามดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงนัยของสถานะของการครอบครอง สิ่งสม และใช้ทรัพยากรเพื่อนำไปสู่ประโยชน์ที่เจ้าของทุนต้องการ กล่าวอีกนัยหนึ่ง "ทุน" เป็นศักยภาพที่จะควบคุมขนาดของผู้ที่ครอบครองทุนและผู้อื่น ซึ่งในแง่นี้ Fine (2001: 56-57) ได้แสดงให้เห็นว่า แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมของ Bourdieu "ไม่ต่างอะไรกับรูปแบบหนึ่งของอำนาจ และด้วยเหตุที่อำนาจเป็นสิ่งที่สัมพันธ์ ทุนจึงยึดโยงอยู่กับสถานภาพทางเศรษฐกิจ และสังคมของกลุ่มหรือปัจเจกชนแต่ละคนที่แตกต่างกัน"

ในทางสังคมวิทยาแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมของ Bourdieu เกี่ยวโยงกับแนวคิดเรื่องตำแหน่งทางสังคม (social position) Siisainen (2000: 11-12) ชี้ว่าแนวคิดพื้นฐานทางสังคมวิทยาของ Bourdieu มองสังคมว่าเป็นพื้นที่ที่มีความแตกต่างหลากหลาย ซึ่งทุนรูปแบบต่างๆ จะเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดตำแหน่งแห่งที่และความสามารถของตัวแสดงในพื้นที่ต่างๆ และตำแหน่งที่ตัวแสดงอยู่จะเป็นการชี้ให้เห็นถึงโอกาสที่ตัวแสดงเหล่านั้นจะเป็นผู้ชนะในเกม ด้วยแนวคิดดังกล่าวทำให้นักวิชาการส่วนหนึ่งมองว่าแนวคิดเรื่องทุนของ Bourdieu ก้าวพ้นแนวคิดเรื่องชนชั้นแบบมาร์กซิสที่มองเพียงแค่การครอบครองปัจจัยในการผลิตเท่านั้น เพราะการจัดช่วงชนชั้นยังรวมไปถึงการครอบครองทุนในลักษณะต่างๆ ทั้งทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม และทุนทาง

วัฒนธรรมอีกด้วย (Anheier, Gerhards and Romo, 1995: 860) ทั้งนี้ทั้งนั้น การใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมที่ตนหรือกลุ่มของตนมีอยู่ขึ้นอยู่กับสิ่งที่ Bourdieu (1983) เรียกว่า "ยุทธศาสตร์การลงทุนทางสังคม (investment strategies)"

จากการตีความแนวคิดทุนทางสังคมของ Bourdieu โดย Siisainen (2000: 12-13) ทุนทางสังคมนอกจากจะประกอบด้วยทรัพยากรที่เชื่อมโยงสมาชิกในกลุ่มและเครือข่ายทางสังคม ซึ่งสามารถใช้ประโยชน์เพื่อนำไปสู่สิ่งที่มีคุณค่าที่สมาชิกในกลุ่มต้องการแล้ว ทุนทางสังคมยังอยู่บนพื้นฐานของการรับรู้และความเข้าใจร่วมกันของสมาชิกผ่านทางสิ่งที่เรียกว่า "ทุนทางสัญลักษณ์ (symbolic capital)" ซึ่งทุนทางสัญลักษณ์นี้เองที่สร้างความแตกต่างระหว่างกลุ่มหรือชนชั้น และพัฒนา "ชนชั้นบนแผ่นกระดาษ" เป็นความตระหนักรู้ในเชิงสัญลักษณ์ทั้งระหว่างสมาชิกในกลุ่ม และคนนอกกลุ่ม และกลายเป็นชนชั้นที่ชัดเจนขึ้นมา

ในแง่นี้ทุนทางสังคมตามแนวคิดของ Bourdieu จึงไม่ได้มองเพียงแค่ว่าความเชื่อมั่น เครือข่าย องค์การอาสาสมัคร หรือมองว่าสิ่งต่างๆ เหล่านี้เป็นเป้าหมายในตัวเองเท่านั้น แต่มุ่งเน้นเรื่องการใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมเพื่อให้ก่อประโยชน์ในแง่ของการพัฒนาตำแหน่งแห่งที่และสถานะของกลุ่มในสังคมผ่านทางยุทธศาสตร์การลงทุนทางสังคม และผ่านการแปลงทุนทางสังคมให้เป็นทุนทางสัญลักษณ์เพื่อสร้างพรมแดนความแตกต่างระหว่างสมาชิกในกลุ่ม และคนที่ไม่ใช่สมาชิกในกลุ่ม

แนวคิดทุนทางสังคมของ Bourdieu ถูกมองจาก Siisainen ว่าเปรียบเสมือน "สังคมวิทยาแห่งความขัดแย้ง (Sociology of conflict)" โดย Siisainen ได้ยกตัวอย่างประเทศแถบสแกนดิเนเวียว่า ความเห็นพ้องต้องกัน

ในสังคมแกนดิเนเวียในปัจจุบันเป็นผลมาจากพลวัตของความขัดแย้ง การชักนำผลประโยชน์ที่แตกต่างกัน และการประสานความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่างๆ Siisainen ยังได้ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของโครงสร้างทางการเมืองที่จัดการต่อการที่กลุ่มต่างๆ พยายามใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมในการชักนำประโยชน์หรือข้อเรียกร้องของกลุ่มตน ดังตัวอย่างกลุ่มที่เรียกร้องให้รัฐเพิ่มสวัสดิการสังคมได้พัฒนาขบวนการเคลื่อนไหว ตั้งแต่จุดเริ่มที่รัฐหรือโครงสร้างการเมืองไม่ให้ความสนใจ ต่อมาขบวนการเคลื่อนไหวสามารถพัฒนาตนเองให้เป็นองค์กรเคลื่อนไหวที่เป็นทางการ ทำการเจรจาต่อรองกับรัฐบาล พรรคการเมือง จนในท้ายที่สุดขบวนการเคลื่อนไหวได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของรัฐบาล

กรณีตัวอย่างดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงพลวัตของทุนทางสังคม รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางการเมืองที่เอื้อต่อการใช้ประโยชน์ของทุนทางสังคมของกลุ่มต่างๆ และที่สำคัญคือมิติทางการเมืองของทุนทางสังคม ซึ่งในปัจจุบันนักวิชาการบางส่วนได้เรียกว่า “ทุนทางการเมือง (political capital)” โดยสิ่งที่จำแนกทุนทางสังคมกับทุนทางการเมืองก็คือประเด็นที่องค์กรในแต่ละองค์กรเรียกร้อง หากประเด็นดังกล่าวเป็นประเด็นทางการเมือง จะเรียกว่า ทุนทางการเมือง แต่หากเป็นประเด็นทางสังคมจะเรียกว่าทุนทางสังคม (Fuchs, Minnite and Sharpiro: 6,13)

แม้ว่าจะมีการเรียกที่ต่างกันออกไป แต่คุณลักษณะสำคัญที่เป็นแก่นหลักของทุนคือ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรบางอย่างเพื่อนำไปสู่เป้าหมายหรือเกิดดอกออกผล ซึ่งทรัพยากรนั้นก็คือ เครือข่ายหรือการรวมกลุ่มทางสังคม แม้ว่าเป้าหมายจะเป็นเป้าหมายทางการเมืองก็ตาม ดังนั้นผู้เขียนจึงไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนไปใช้คำว่าทุนทางการเมืองแต่อย่างใด แต่สิ่งที่ผู้เขียนเห็นว่ามีมีความสำคัญแต่กลับถูกละเลยในงานด้านทุนทางสังคมก็คือ

การศึกษาถึงบทบาทของรัฐที่มีต่อการสร้าง การสั่งสม และการใช้ประโยชน์ จากทุนทางสังคม Harris (2001: 5) ชี้ว่างานด้านทุนทางสังคมส่วนมากมัก แยกพรหมแดนของทุนทางสังคมออกมาจากพรหมแดนของรัฐและการเมือง และที่เป็นเช่นนั้นก็เนื่องมาจากอิทธิพลของแนวคิดเสรีนิยมใหม่ ซึ่งปรารถนาจะลด บทบาทของรัฐให้น้อยที่สุด

ทุนทางสังคม ณ จุดสิ้นสุดแห่งประวัติศาสตร์: ก้าวสู่พรหมแดนใหม่ของ ทฤษฎีทุนทางสังคม

เช่นเดียวกับแนวคิดทางสังคมศาสตร์อื่นๆ การเกิดขึ้นมาใหม่อีกครั้ง ของแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม ไม่ใช่เรื่องบังเอิญ และไม่ได้เกิดขึ้นมาภายใต้ สุนทรียภาพ ในทางกลับกันการได้รับความนิยมนของแนวคิดนี้สะท้อนให้เห็นถึง อภิมหาบริบทที่แวดล้อมแนวคิดดังกล่าว หากย้อนกลับไปพิจารณาถึงช่วงเวลา ที่แนวคิดนี้เริ่มกลับมาอีกครั้ง เราจะเห็นได้ว่างานของ Bourdieu และ Coleman ในปี ค.ศ. 1983 และ 1985 ตามลำดับ ซึ่งพูดถึงทุนทางสังคมในเชิง สังคมวิทยา ดูจะยังไม่ค่อยได้รับความนิยมนหรือการกล่าวถึงมากนัก แนวคิดนี้ เริ่มเป็นที่รู้จักและได้รับความนิยมนอย่างจริงจังหลังจากงานของ Putnam ในช่วงต้นทศวรรษที่ 1990

เป็นที่น่าสนใจว่าในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันนี้เอง เจ้าของอภิมาทวีสี่ชื่อดังที่ ว่าด้วย "การสิ้นสุดแห่งประวัติศาสตร์มนุษยชาติ" ในช่วงหลังสงครามเย็น หลังจากการพ่ายแพ้ของอุดมการณ์สังคมนิยมคอมมิวนิสต์ นั่นคือ Francis Fukuyama (1992) ได้ทุ่มเทความสนใจกับแนวคิดเรื่อง "ทุนทางสังคม" และ "ความเชื่อมั่น" อย่างมีนัยสำคัญ

ข้อเท็จจริงดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า โครงการเสรีนิยมประชาธิปไตยยังไม่เสร็จสิ้น แม้ว่าอุดมการณ์เสรีนิยมประชาธิปไตยอาจจะกล่าวได้ว่า

ปราศจากคู่แข่งเชิงอุดมการณ์ที่ทัดเทียมกัน แต่อุดมการณ์ดังกล่าวยังไม่สามารถสถาปนาสังคมในอุดมคติของตนได้อย่างภาพฝัน ประเทศอดีตสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ รวมไปถึงประเทศโลกที่สามหลายประเทศที่ได้เปลี่ยนระบอบการปกครองมาเป็นประชาธิปไตย ยังไม่สามารถขับเคลื่อนเศรษฐกิจและการเมืองของประเทศได้อย่างราบรื่นดังที่หวัง ระบอบการปกครองของประเทศเหล่านี้ส่วนมากยังประสบกับสถานการณ์ความไร้เสถียรภาพ ในขณะเดียวกันวิกฤตเศรษฐกิจจะกลายเป็นสิ่งที่ดำเนินควบคู่กับการเปิดตลาดเสรีตามแนวทางของเสรีนิยม และทำให้ประเทศประชาธิปไตย และตลาดเกิดใหม่ยังไม่สามารถสร้างความมั่นคง และมั่งคั่งได้ดังที่ผู้คนตั้งความคาดหวังไว้ในช่วงกำแพงเบอร์ลินล่มสลายไปพร้อมกับซากปรักหักพังของคอมมิวนิสต์

ในทำนองเดียวกัน นักรัฐศาสตร์ตะวันตกได้แสดงความกังวลถึงปรากฏการณ์ "การม้วนหลังกลับของคลื่นประชาธิปไตยลูกที่สาม (Reverse wave of the third global democratization)" (Diamond, 2005) เป็นที่ทราบกันดีว่าช่วงเวลายุคหลังสงครามเย็นเป็นเวลาที่คลื่นประชาธิปไตยลูกที่สามได้ขึ้นถึงจุดสูงสุดด้วยจำนวนประเทศที่ปกครองระบอบประชาธิปไตยในโลกขึ้นถึงจุดสูงสุดที่ 118 ประเทศในปี ค.ศ. 1996 จากเดิมที่สิบปีที่แล้วมีจำนวนประเทศที่เป็นประชาธิปไตยเพียง 66 ประเทศเท่านั้น (Diamond, 2005: 18) อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาเดียวกับที่คลื่นประชาธิปไตยลูกที่สามขึ้นถึงจุดสูงสุดนี้เอง ศาสตราจารย์ Huntington (1997) ได้แสดงความเป็นกังวลถึง "ความขัดแย้งของประชาธิปไตย (democracy paradox)" อันเนื่องมาจากภัยคุกคามหลายประการ ซึ่งเป็นภัยคุกคามจากภายในประเทศ เช่น ผู้นำเผด็จการประชานิยม สงครามกลางเมือง และอิสลามหัวรุนแรง (Islamic fundamentalism) เป็นต้น

ในขณะที่ประชาธิปไตยในประเทศกำลังพัฒนากำลังเดินหน้าไปอย่าง
ลุ่มๆ ดอนๆ สถานการณ์ของประชาธิปไตยในประเทศที่ประชาธิปไตยหยั่งราก
มาเป็นเวลานาน ดังเช่นประเทศยุโรปตะวันตกและสหรัฐอเมริกากลับสิ้นคลอน
จากวิกฤตการณ์ความเชื่อมั่น วิกฤตดังกล่าวเกิดขึ้นจากการที่ประชาชนมีความ
เชื่อมั่นในสถาบันการเมืองหรือการมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบเป็นทางการ
ทั้งโดยการเลือกตั้งและการมีส่วนร่วมในกิจกรรมอาสาสมัครลดลง (Giddens,
2001: 429) ในทำนองเดียวกัน Ulrich Beck(1998: 147) ได้เสนอแนวทางการ
วิเคราะห์ไว้อย่างน่าสนใจว่า ในยุคสงครามเย็นทำให้เกิดภาวะที่เรียกว่า
“ประชาธิปไตยที่ปราศจากศัตรู (Democracy without enemies)” ซึ่งในช่วง
เวลาตลอดสงครามเย็นที่ผ่านมา การเผชิญหน้าระหว่างเสรีนิยมประชาธิปไตย
กับสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ทำให้ประเทศเสรีนิยมประชาธิปไตยมีความสำนึก
ร่วมกัน เมื่อประชาธิปไตยปราศจากศัตรู แนวโน้มที่เห็นได้ชัดคือการขยายตัว
ของปัจเจกชน (individualization) ซึ่งใช้ชีวิตอยู่กับตัวเอง ด้วยตัวเองตามแบบ
ที่ตนเองต้องการ และให้ความสำคัญกับชีวิตทางการเมืองหรือชีวิตทางสังคม
ลดลง

สถานการณ์ดังกล่าวเห็นได้จากการเกิดเยาวชนรุ่นใหม่ที่มี Beck
(1998: 4-5) เรียกว่า “เด็กที่เต็มไปด้วยเสรีภาพ (Freedom's children)” ซึ่งให้
ความสนใจกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองในสถาบันที่เป็นทางการค่อนข้าง
น้อย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือเป็นเด็กที่ไม่เอาการเมือง (unpolitical) และด้วย
สถานการณ์เช่นนี้เองที่ทำให้ Theda Skocpol (2003) ประธานสมาคม
รัฐศาสตร์อเมริกาในปี ค.ศ. 2003 ต้องกล่าวสุนทรพจน์แสดงความเป็นห่วงใน
เรื่องระดับการมีส่วนร่วมทางการเมืองในองค์กรอาสาสมัครของอเมริกาที่ลดลง
ต่อที่ประชุมประจำปีของสมาคม

สภาวะการณ์ในปัจจุบันดังกล่าวคล้ายคลึงกับการตั้งข้อสังเกตของ de Tocqueville (1946: Vol. III, Chap. VIII) ที่กล่าวถึงอันตรายของประชาธิปไตยจากสภาวะ "ปัจเจกชนที่มากเกินไป (excessive individualism)" ทำให้ไม่เป็นที่น่าแปลกใจเลยว่า ทำไมนักรัฐศาสตร์อเมริกันถึงมีความเป็นห่วงในสุขภาพของประชาธิปไตยอเมริกัน และตั้งคำถามในลักษณะที่ว่า "ทำอย่างไรจึงจะทำให้ประชาธิปไตยทำงานได้อย่างราบรื่น (how to make democracy work?) และหันไปเรียกร้องตามแนวทางที่ de Tocqueville เคยเสนอไว้ นั่นคือ หันไปหาการรวมกลุ่มในลักษณะขององค์กรอาสาสมัคร ซึ่งในครั้งนี้ได้ปรากฏตัวในชื่อของ "ทุนทางสังคม" ในขณะเดียวกันพวกเขาก็เสนอนิยามใหม่ที่ต้องการสร้างโลกยุคสิ้นสุดแห่งประวัติศาสตร์ ได้ให้ความสนใจมายัง "ทุนทางสังคม" ด้วยต้องการเพิ่มประเด็นทางสังคมเข้าไปหล่อหลอมแนวการปฏิรูปทางเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมที่อาจดูแห้งแล้ง และละเลยมิติทางสังคม

การเวดล้อมของอภิมาภิวัตน์ดังกล่าวนี้เองทำให้แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะกลุ่มนักวิชาการอนุรักษนิยมเสรีนิยม ผู้กำหนดนโยบาย และองค์กรระหว่างประเทศที่เป็นเสาหลักของเสรีนิยม จึงไม่น่าแปลกใจว่า พวกฝ่ายซ้าย หรือกลุ่มนักทฤษฎีแนววิพากษ์จะมองการสถาปนา และการเติบโตของแนวคิดทุนทางสังคมด้วยสายตาที่ไม่ไว้วางใจ Ronaldo Munck (2005: 66) มองว่าทุนทางสังคมคือโครงการของพวกเสรีนิยมใหม่ที่ต้องการแทนที่แนวคิดเรื่อง "ประชาสังคม" (ซึ่งเกิดขึ้นมาในช่วงทศวรรษที่ 1970 โดยภาคประชาชนในประเทศยุโรปตะวันออกและละตินอเมริกาได้โค่นล้มระบอบเผด็จการด้วยการรื้อฟื้นแนวคิดเรื่องประชาสังคมกลับขึ้นมาใหม่) และธนาคารโลกได้เป็นผู้รับลูกต่อในการ "ขจัดความเป็นการเมือง

(depoliticised)" ออกจากแนวคิดเรื่องประชาสังคม และปรับปรุงให้เป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับวาระเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่มากกว่าดังเช่น "ทุนทางสังคม"

ข้อวิพากษ์ดังกล่าว แม้ว่าจะดูเกินจริง แต่หากพิจารณาอย่างลึกซึ้งจะเห็นได้ว่า ประเด็นดังกล่าวชี้ว่าจะไร้เหตุผลเสียทั้งหมด ดังจะเห็นได้ว่า แนวทางเชิงนโยบายที่นักวิชาการเสรีนิยม และสถาบัน หรือองค์กรระหว่างประเทศ ได้สนับสนุนแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมนั้น มุ่งเน้นแต่เพียง "เรื่องเศรษฐกิจ" โดยหลีกเลี่ยง "ไม่ว่าจะตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตามที่จะไม่กล่าวถึง "ประเด็นทางการเมือง" หรือมิติเชิงอำนาจที่แทรกอยู่ในแนวคิดเรื่อง "ทุนทางสังคม"

การผลักดันทุนทางสังคมในแนวทางดังกล่าว เป็นที่น่าสงสัยว่า มีความเป็นไปได้ที่จะไม่อาจแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างของสังคม นั่นคือ ความไม่เท่าเทียม ปัญหาดังกล่าวเป็นแง่มุมที่ Bourdieu พยายามนำเสนอในงานทุนทางสังคมของเขา โดยเชื่อมโยงทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรมเข้าไว้ด้วยกัน และเสนอว่าในการมองมิติเรื่องทุนไม่สามารถแยกการวิเคราะห์เฉพาะเรื่องหนึ่งเรื่องใดได้ เพราะหากกลุ่มคนในสังคมมีทุนเฉพาะในด้านใดด้านหนึ่ง การใช้ประโยชน์เพื่อยกระดับตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมของตน ก็ยากที่จะเป็นไปได้ หรือยากที่จะประสบความสำเร็จ ดังนั้นกลุ่มคนจนในชนบทที่แม้จะมีเครือข่ายคนรู้จัก (ที่เป็นคนจนด้วยกัน) กว้างขวาง แต่มีอาจใช้ทุนทางสังคมนั้นในการได้รับการยอมรับ หรือยกระดับตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมได้ ต่างจากกลุ่มนักธุรกิจซึ่งแม้จะมีเครือข่ายในแง่ของจำนวนที่น้อยกว่ากลุ่มคนจน แต่ด้วยการครอบครองทุนทางเศรษฐกิจที่มากกว่า ทำให้สามารถใช้ทุน

ทางสังคมที่มีอยู่ได้อย่างเต็มที่ในการเข้าถึงทรัพยากร และกระบวนการตัดสินใจเชิงนโยบายได้

ในแง่นี้ประเด็นที่ต้องพิจารณาเพิ่มเติมในการศึกษาทุนทางสังคมคือ โครงสร้างทางการเมืองที่จะเอื้อต่อการใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคม เพราะในระบบการเมืองหนึ่งๆ โครงสร้างทางการเมืองอาจทำให้คนบางกลุ่มมีสถานะที่เหนือกว่าคนกลุ่มอื่นๆ ซึ่งไม่จำเป็นว่า กลุ่มคนที่มีปริมาณหรือจำนวนมากในสังคมจะสามารถเข้าถึงโครงสร้างระบบการเมืองได้อย่างเท่าเทียมเสมอไป

บทสรุป

ในการผลักดันและนำเสนอแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมในตะวันตกนั้น เราอาจจำแนกได้เป็นสองลักษณะ **ประการแรก** การมองทุนทางสังคมว่าเป็นทางออกให้กับวิกฤตการณ์ประชาธิปไตย ซึ่งสังคมตะวันตกกำลังเผชิญอยู่ และ **ประการที่สอง** การมองทุนทางสังคมว่าเป็นแนวคิดที่สานต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในยุคหลังการสิ้นสุดแห่งประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมทั้งสองลักษณะนี้ ได้ละเลยมิติที่สำคัญ นั่นคือมิติเชิงอำนาจ และเป็น การมองทุนทางสังคมโดยปิดตาไม่ยอมมองบริบทเชิงโครงสร้าง และระบบการเมืองที่เอื้อหรือปิดกั้นความสามารถในการใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคม

ในส่วนของการมองทุนทางสังคมว่าเป็นทางออกให้กับวิกฤตการณ์ประชาธิปไตยที่กำลังเผชิญอยู่ในตะวันตกนั้น วิกฤตการณ์ดังกล่าวแสดงตัวในรูปแบบของการที่พลเมืองมีความสนใจน้อยลงที่จะเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองในช่องทางแบบดั้งเดิม ไม่ว่าจะผ่านการเลือกตั้ง พรรคการเมือง หรือการเข้าไปมีส่วนร่วมในองค์กรอาสาสมัคร วิกฤตการณ์ดังกล่าวได้ก่อตัวภายใต้

บริบทสังคมแบบยุคหลังอุตสาหกรรม ในสภาวะการเมืองแบบยุคหลังการสิ้นสุดแห่งประวัติศาสตร์ ซึ่งก่อให้เกิดสิ่งที่ Beck เรียกว่า "ประชาธิปไตยที่ปราศจากศัตรู"

ภายใต้ปัญหาทางการเมืองที่เผชิญอยู่นี้ จึงไม่น่าแปลกใจเลยว่า นักรัฐศาสตร์โดยเฉพาะจาก Kennedy School of Government แห่งมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดพยายามหาทางแก้ปัญหาโดยการกลับไปสู่ธรรมเนียมแบบอเมริกันที่สืบสานตำนานมาตั้งแต่งานของ de Tocqueville เรื่อยมาจนถึง Robert Putnam ด้วยการผลักดันการมีส่วนร่วมผ่านองค์กรอาสาสมัคร ซึ่งนับได้ว่าเป็น "ลักษณะเฉพาะตัว" ของประชาธิปไตยอเมริกันนับตั้งแต่แรกก่อตั้งประเทศที่แตกต่างจากประชาธิปไตยในอังกฤษ หรือในภาคพื้นทวีปยุโรป และด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้ไม่น่าแปลกใจอีกเช่นกันว่า นักรัฐศาสตร์อเมริกันได้มองการขยายตัวอย่างรวดเร็วขององค์กรภาคสังคมแบบใหม่ ซึ่ง Putnam เรียกว่า "advocacy organization" หรือหากกล่าวตามความเข้าใจของคนทั่วไปก็คือ องค์กรการเคลื่อนไหวในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ เช่น กลุ่มกรีนพีซ กลุ่มเรียกร้องสิทธิของเพศต่างๆ ฯลฯ ด้วยสายตาที่ไม่ค่อยเชื่อมั่นเท่าใดนัก ด้วยเหตุที่ว่า การเคลื่อนไหวของกลุ่มองค์กรเหล่านี้ขาดการมีส่วนร่วมหรือปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในลักษณะ "การพบปะแบบเผชิญหน้า (face-to-face interaction)" ดังที่เกิดในองค์กรอาสาสมัครแบบดั้งเดิม

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนคิดว่า การลงทุนทางสังคมในลักษณะดังกล่าว เป็นการมองข้ามหรือจงใจละเลยบริบทเชิงโครงสร้างของประชาธิปไตยที่ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง และบริบทเชิงโครงสร้างที่แตกต่างกันในแต่ละประเทศนี้เองที่ทำให้อาจไม่สามารถนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมแบบอเมริกันไปประยุกต์ใช้ได้เต็มที่ในบริบทการเมืองในสังคมหรือประเทศอื่นๆ ต่อ

ประเด็นนี้เป็นที่น่าสนใจว่า de Tocqueville (1946: Vol. I, 195-198) เองก็ได้ตั้งข้อสังเกตในเชิงเปรียบเทียบไว้ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1835 ระหว่างความแตกต่างของประชาธิปไตยอเมริกา และประชาธิปไตยในอังกฤษ ในเรื่องคุณลักษณะและอุปนิสัยในการมีส่วนร่วมผ่านองค์กร สมาคม โดยชี้ว่า คนอเมริกันมีแนวโน้มที่จะรวมกลุ่มองค์กร สมาคม แม้กระทั่งเรื่องที่เล็กที่สุด และการรวมกลุ่มนั้นเป็นไปเพื่อลดทอนอำนาจเชิงศีลธรรมของเสียงส่วนใหญ่ และกระตุ้นให้เกิดการแข่งขันทางด้านความคิดระหว่างกลุ่มต่างๆ ในขณะที่ในอังกฤษการรวมกลุ่มองค์กรจะเกิดขึ้นในเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่งยวดเท่านั้น และที่สำคัญการรวมกลุ่มมักใช้เป็นอาวุธทางการเมือง และมักนำไปสู่ความรุนแรง

ดังนั้นการที่นักวิชาการ องค์กรระหว่างประเทศ หรือรัฐบาลในประเทศต่างๆ มองทุนทางสังคมว่าเป็นทางออกให้กับปัญหานานัปการ โดยที่ไม่ได้มองธรรมชาติหรือคุณลักษณะโดยพื้นฐานที่แตกต่างกันระหว่างประชาธิปไตยแบบอเมริกัน และประชาธิปไตยในประเทศอื่นๆ จึงอาจก่อให้เกิดผลในทางลบได้

ในทำนองเดียวกัน หากพิจารณาจากสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปนับตั้งแต่ช่วงต้นศตวรรษที่ 19 กับปัจจุบัน ผู้เขียนคิดว่า นักรัฐศาสตร์ควรให้ความสนใจกับรูปแบบหรือลักษณะการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป ในช่วงเวลาที่ de Tocqueville ทำการศึกษาประชาธิปไตยในอเมริกา ปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการรวมกลุ่มองค์กรสมาคมคือ "หนังสือพิมพ์" ซึ่งทำหน้าที่เป็นสื่อกลางที่ช่วยให้สามารถปลูกฝังความคิดให้กับคนจำนวนมากนับพันได้ในเวลาเดียวกัน จนทำให้ de Tocqueville ถึงกับกล่าวว่า "หนังสือพิมพ์สร้างการรวมกลุ่มองค์กร และกลุ่มองค์กรสร้างหนังสือพิมพ์" (de Tocqueville, 1946: Vol. II, 112)

หากเทียบเคียงกับช่วงเวลาในปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าเทคโนโลยีของสื่อที่พัฒนาไปได้ทำให้รูปแบบการมีส่วนร่วมทางการเมืองได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญเช่นกัน ในปัจจุบันเราจะเห็นได้ว่ากลุ่มขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมได้ใช้พื้นที่ในโลกไซเบอร์เป็นเครื่องมือสำคัญในการระดมแรงสนับสนุน และมีส่วนร่วมจากมวลชน และอาจกล่าวได้ว่าองค์กรเคลื่อนไหวแบบใหม่ที่พัฒนามีชื่อว่า "advocacy organization" แม้ว่าอาจไม่ได้ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมแบบพบปะเผชิญหน้ากัน แต่ได้สร้าง "ชุมชนในจินตนาการ" ระหว่างกลุ่มผู้มีความสนใจ และความห่วงใยในประเด็นปัญหาหนึ่งๆ ซึ่งสถาบันทางการเมืองหรือองค์กรอาสาสมัครแบบเดิมอาจไม่ได้สนใจ เช่น ประเด็นเรื่องอัตลักษณ์ทางเพศ โรคเอดส์ สิ่งแวดล้อม เป็นต้น ดังนั้น ผู้เขียนเห็นว่า ประเด็นการศึกษาวิจัยในเรื่องทุนทางสังคมควรเปิดพื้นที่ให้กับการมีส่วนร่วมแบบใหม่นี้ด้วยเช่นกัน

ในส่วนของกรมกองทุนทางสังคมว่าช่วยสานต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมในโลกยุคหลังประวัติศาสตร์นั้น เห็นได้อย่างชัดเจนว่า นักวิชาการ องค์กรระหว่างประเทศ และรัฐบาลประเทศต่างๆ มีมุมมองที่จำกัดเพียงแค่มุมมองที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคมเท่านั้น ไม่ได้ขยายมุมมองให้ครอบคลุมถึงโครงสร้างทางสังคมการเมืองที่อาจเอื้อหรือขัดขวางการใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมที่แตกต่างกันในแต่ละกลุ่ม เห็นได้อย่างชัดเจนว่าในบางประเทศ (ส่วนมาก) โครงสร้างของสังคมการเมืองได้เอื้อให้กลุ่มธุรกิจสามารถใช้ทุนทางสังคมเข้าถึงทรัพยากร และมีสถานภาพที่เหนือกว่าในกระบวนการกำหนดนโยบาย ในขณะที่กีดกันหรือไม่เอื้อต่อกลุ่มอื่นๆ เช่น กลุ่มเกษตรกร และกลุ่มแรงงาน ที่อาจมีทุนทางสังคม (หากพิจารณาในแง่ของ

จำนวน) ที่มากกว่า แต่กลับไม่สามารถใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมที่มีในการเข้าถึงทรัพยากร และมีส่วนร่วมในกระบวนการกำหนดนโยบายได้

ในแง่นี้ประเด็นการศึกษาวิจัยด้านทุนทางสังคมที่มุ่งเน้นศึกษาแค่ "ตัวทุนทางสังคม" จึงไม่เพียงพอ เพราะทุนทางสังคมไม่ว่าจะมีมากเพียงใด แต่ถ้ามีโอกาสใช้ประโยชน์ได้ก็เป็นได้เพียงแค่ทุนที่ตายแล้ว (dead capital) เท่านั้น ดังนั้น ผู้เขียนคิดว่า ประเด็นในการศึกษาและการวิจัยเรื่องทุนทางสังคม ควรให้ความสนใจกับ "ศักยภาพ หรือขีดความสามารถในการใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคม" ด้วย ซึ่งในการศึกษาดังกล่าว ประเด็นที่ต้องหาคำตอบเพิ่มเติมก็คือ โครงสร้างทางการเมืองที่อาจเอื้อ/ขัดขวางการใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมที่แตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่ม และความสามารถในการ "แปลงสินทรัพย์เป็นทุน" โดยเฉพาะในกลุ่มคนที่มีสินทรัพย์ทางเศรษฐกิจที่มากกว่า

¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Robert Putnam, "Bowling Alone: America Declining Social Capital". In *Journal of Democracy*, Vol. 6, No.1 1995, Jan W. van Deth, Et.al, Op. cit. And Theda Skocpol, "The Narrowing of Civic Life". *The American Prospect*, Vol 15, No. 6, June 2004. Available from <http://www.prospect.org/web/page.vw?section=root&name=ViewPrint&articleid=7749>

² สำหรับนักวิชาการที่ศึกษาเรื่อง "ความเชื่อมั่น" โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Eric Uslaner, *Trust in the Knowledge Society*. Paper prepared for the Conference on Social Capital, Cabinet of the Government of Japan, March 2003. available from www.bsos.umd.edu/gvpt/uslaner/uslanerjapansocialcapitalconference.doc, Eric Uslaner, *Coping and Social Capital: The Informal Sector and the Democratic Transition*. Paper prepared for the Conference on "Unlocking Human Potential: Linking the Formal and Informal Sector", Helsinki, September 2004. available from www.bsos.umd.edu/gvpt/uslaner/uslanercopingandsocialcapital.pdf และ Eric=Uslaner, "Trust and Civic engagement in East and West". in Gabriel Badescu and Uslaner Eric, eds. *Social Capital and the Democratic Transition*. (London: Routledge, forthcoming) available from www.bsos.umd.edu/gvpt/uslaner/uslanertransition.doc

³ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน OECD (Organization for Economic Cooperation and Development). *The Well-being of Nations: The role of Human and Social Capital*. (Paris: OECD, 2001).

รายการอ้างอิง

นิธิ เอื่องจันทร์. 2546. "ปริทัศน์หนังสือ *Social Capital and European Democracy*". วารสารยุโรปศึกษา. 11, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม).

Almond, Gabriel and Verba, Sidney. 1965. *Civic Culture*. Boston: Little, Brown and Company.

Anheier, H. K., Gerhards, J and Romo, F.P . 1995. "Forms of Capital and Social Structure in Cultural Fields: Examining Bourdieu's Social Topography". American Journal of Sociology. 100, 4 (January).

Beck , Ulrich. 1998. *Democracy without Enemies*. Cambridge: Polity Press.

Bell Daniel. 1999. *The Coming of Post-industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.

Bourdieu, Pierre. 2000. *The Essence of Neoliberalism*. Public lecture.

Bourdieu, Pierre. 1983. "The Forms of Capital". ("Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital"). In *Soziale Ungleichheiten*. Edited by Reinhard Kreckel. Goettingen: Otto Schartz & Co. Translated by Nice, Richard. Available from www.viet-studies.org/Bourdieu-capital.htm

Diamond, Larry. 2005. "The State of Democratization at the Beginning of the 21st Century". The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations. Winter/Spring.

- De Tocqueville, Alexis. 1946. *Democracy in America* Vol. I. And Vol. II. New York: Alfred A.Knopf.
- Fine, Ben. 2001. *Social Capital versus Social Theory*. London: Routledge.
- Fuchs, Ester R., Minnite, Lorraine C. and Sharpiro, Robert Y. *Political Capital and Political Participation*. SIPA Working Papers No. 99-3. Available from <http://sipa.columbia.edu/RESEARCH/Paper/99-3.pdf>.
- Fukuyama, Francis. 1992. *The End of History and the Last Man*. London: Penguin Books.
- Fukuyama, Francis. 1995. *Trust: the Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.
- Fukuyama, Francis. 1999. *Social Capital and Civil Society*. Paper presented at IMF conference on Second Generation Reforms. Washington. 8-9 November.
- Fukuyama, Francis. 2002. "Social Capital and Development: The Coming Agenda". *SAIS Review*, 21, 1 (Winter-Spring).
- Harris, John. 2001. *Social Capital Construction and the Consolidation of Civil Society in Rural Areas*. LSE DESTIN Development Studies Institute Working Paper Series. No. 01- 16. November. Available from www.lse.ac.uk/collections/DESTIN/pdf/WP16.pdf

- Huntington, Samuel. 1997. "Democracy for the Long Haul", In Diamond, Larry. Et.al. *Consolidating the Third Wave Democracy*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Giddens, Anthony. 2001. *Sociology 4 edition*. Cambridge: Polity Press.
- Maloney, William A. 1999. "Contracting out the participation function: Social Capital and chequebook participation". van Deth, Jan W. Et.al. *Social Capital and European Democracy*. London: Routledge.
- Munck, Ronaldo. 2005. "Neoliberalism and Politics and Politics of Neoliberalism" in Saad-Filho, Alfredo and Johnston, Deborah (ed). *Neoliberalism: A Critical Reader*. London: Pluto Press.
- Portes, Alejandro and Landolt, P. 1996. "Unsolved Mysteries: The Tocqueville Files II". *The American Prospect*. 7, 26 (May)
Available from
<http://www.prospect.org/web/page.wv?section=root&name=ViewPrint&articleid=4943>.
- Productivity Commission. 2003. *Social Capital: Reviewing the Concept and its Policy Implications*, Research Paper, AusInfo, Canberra.
- Putnam, Robert. 1995. "Bowling Alone: America Declining Social Capital". *Journal of Democracy*. 6,.

- Putnam, Robert. (ed). 2002. **Democracy in Flux**. Oxford: Oxford University Press.
- Putnam, Robert. et.al. 1993. **Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy**. Princeton: Princeton University Press.
- Sides, J. 1999. **It takes two: the Reciprocal relationship between Social Capital and Democracy**. Paper presented at the 1999 Annual Meeting of the American Political Science Association. Atlanta. September.
- Siisiainen, Martti. 1999. "Voluntary associations and social capital in Finland", in van Deth, Jan W. Et.al. **Social Capital and European Democracy**. London: Routledge.
- Siisiainen, Martti. 2000. **Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam**. Paper presented at ISTR Fourth International Conference, "The Third Sector: For What and for Whom?", Trinity College, Dublin. July 5-8.
- Skocpol, Theda. 2002. "United States; From Membership to Advocacy", in Putnam, Robert. Et.al. **Democracy in Flux**. Oxford: Oxford University Press.
- Skocpol, Theda. 2003. "Voice and Inequality: The Transformation of American Civic Democracy". Presidential Address to the Annual Meeting of the American Political Science Association, August 28. Available from

<http://www.course.fas.harvard.edu/~sa54/Some-Readings/Skocpol.Voice-and-Inequality/APSA.speech.pdf>

Skocpol, Theda. 2004. "The Narrowing of Civic Life". The American Prospect. 15, 6 (June). Available from

<http://www.prospect.org/web/page.ww?section=root&name=ViewPrint&articleid=7749>

Slater, Don and Tonkiss, Fran. 2001. **Market Society**. Cambridge: Polity Press.

UKPIU (United Kingdom Performance and Innovation Unit)" 2002.

.**Social Capital: A Discussion Paper**. April. Available from www.number-10.gov.uk/su/socialcapital/socialcapital.pdf

Torcal, Mariano and Montero, Jose Ramon. 1999. "Facets of social capital in new democracies: the formation and consequences of social capital in Spain", in van Deth, Jan W. Et.al. **Social Capital and European Democracy**. London: Routledge.

van Deth, Jan W. Et.al. 1999. **Social Capital and European Democracy**. London: Routledge.

Woolcock, Michael. 2001. "The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes". Canadian Journal of Policy Research. (Spring-Printemps). Available from www.isuma.net/v02n01/woolcock/woolcock_e.pdf